

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Історичний факультет

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра історії України

(повна назва кафедри)

Дипломна робота

спеціаліста

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

на тему: **«Особливості становища інтелігенції в Одесі у 1920-1930-х рр.»**

«The features of status of intelligentsia in Odessa of 1920-1930's»

Виконала: студентка заочної форми навчання
спеціальності 032 Історія та археологія
Трофімчук Олена Віталіївна

Керівник к.і.н., доц. Новікова Л. В. _____

Рецензент д.і.н., доц. Мілевич С. В.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ __ від _____ 2017 р.

Захищено на засіданні ЕК № 1

протокол № __ від _____ 2017 р.

Оцінка _____ / _____ / _____

—
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК

_____
(підпис)

Бачинська О. А.
(прізвище, ініціали)

_____
(підпис)

Сминтина О. В.
(прізвище, ініціали)

Одеса – 2017

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Поняття «становище», «повсякдення» та «інтелігенція»: історіографія питання.....	9
1.1. Становище.....	9
1.2. Повсякдення.....	10
1.3. Інтелігенція.....	20
Розділ 2. Офіційна політика радянської влади та щоденне життя української інтелігенції 1920-30-х рр.....	25
2.1. Статистичні показники.....	28
2.2. Партийна політика та репресії проти інтелігенції 1920-30-х років.....	32
2.3. Рівень добробуту представників інтелігенції.....	43
2.4. Відпочинок та дозвілля.....	50
Розділ 3. «Інтелігентський прошарок» одеського суспільства 1920-30-х років: умови праці, дозвілля, матеріальне становище та репресії влади.....	57
3.1. Умови праці.....	60
3.2. Дозвілля.....	64
3.3. Матеріальне становище.....	68
3.4. Репресії.....	72
Висновки.....	83
Список використаних джерел та літератури.....	86

ВСТУП

Актуальність теми. Процес демократизації активно розвиває тенденцію до вивчення історичних процесів через призму безпосереднього життя пересічної людини, відкидаючи заполітизованість і акцентування уваги на окремих постатях, що неминуче веде до нехтування інформацією та фактами життя окремих верст населення. Вивчення саме аспектів повсякденного життя населення може дати повну картину історичного процесу, який відбувався в той чи інший період часу.

Будь-яке майбутнє безпосередньо пов'язане з минулим. Так і сьогоднішній вирій подій незалежної української держави безпосередньо пов'язаний з подіями тяжкого радянського минулого. Тому, не розібравшись у радянському феномені, не можна зрозуміти багатьох соціальних та суспільно-політичних явищ, які зараз відбуваються у житті пересічних громадян України. Важливим є розуміння встановлення радянської влади, та перше десятиліття радянського ладу, яке неминуче вплинуло на всю подальшу історію і події, які відбувалися у суспільстві. Саме вивченню періоду нової економічної політики та періоду 1930-х років, чомусь завжди приділяють менше уваги, зосереджуючись тільки на економічній політиці, як головній рушійній силі радянзації. Поза лаштунками залишається суспільне та культурне життя населення, у житті якого відбувалися не мало важні події, а ніж заміна продрозверстки проподатком. Отже до сих пір не вдалося вичерпно розкрити феномен радянського минулого, його сутність у людському вимірі. Звернення до проблематики повсякденності дозволяє об'єктизувати повсякденність у колі гуманітарних дисциплін і довести, що ця сфера людської історії цілком має право на статус самостійного об'єкту історичного аналізу.

Розглядаючи радянські реалії 1920-30-х років не можливо оминати відносини партії з інтелігенцією, питання про взаємодію культурно-освітньої

та наукової інтелігенції з політичною владою. Така взаємодія розкриває феномен інтелігенції, її місце у здійсненні політики більшовиків та у процесах тогочасного державного будівництва. Одночасно відношення до інтелігенції визначало владні перетворення, метою яких стало формування тоталітарного суспільства.

Аргументуючи необхідність вивчення саме становища інтелігенції, можна сказати, що інтелігенція є носієм національної ідентичності, тому вона впливає на формування суспільної свідомості, збуджуючи почуття національної гідності та фокусуючи увагу на національно-культурних пріоритетах, а саме: власній історії, народній культурі, непересічності мови.

Попри відомість широкому загалу вже декількох узагальнюючих праць, присвячених повсякденню інтелігенції, багато аспектів залишається маловивченими. Перспективним є опрацювання статистичних даних, наративних джерел задля висвітлення повсякденного життя представників одеської інтелігенції. Таким чином детальне ознайомлення з різними аспектами життя інтелігенції міста Одеси періоду нової економічної політики та наступного десятиліття дасть змогу пролити світло на білі плями історії, та стати додатком до локальної, або ж напрямку мікроісторії, що останнім часом загальмувався в українській історичній науці.

Мета роботи полягає у тому, щоб на основі джерел, наукової літератури та статистичних даних виділити та висвітлити характерні риси становища інтелігенції міста Одеси з загальних тенденцій повсякдення населення УСРР у період 1920-30-х років.

Мета зумовлює такі **завдання**:

- Розглянути теоретико-методологічні питання, зокрема, ознайомитися з інтерпретаціями поняття «становище», «повсякдення» та «інтелігенція» в сучасній історичній думці;
- Схарактеризувати основні риси повсякденного життя інтелігенції УСРР 1920-30-х років;

- Розглянути місце інтелігенції у компартійній політиці;
- Пояснити офіційне ставлення до представників інтелігенції;
- Акцентувати увагу на проблемі повсякдення інтелігенції міста Одеси у 1920-30-ті роки;
- Проаналізувати зміни у буденному житті одеської інтелігенції.

Об'єкт роботи – історія повсякденного життя інтелігенції УСРР у 1920-30-ті роки.

Предмет роботи – повсякдення інтелігенції Одеси 1920-30-х років, матеріальне забезпечення інтелігенції, взаємини культурно-освітньої і наукової інтелігенції з регіональною владою, вплив репресивних заходів на повсякдення представників інтелігенції, побут інтелігенції, дозволя інтелігенції.

Територіальні межі роботи – територія міста Одеси та округи, територія УСРР.

Хронологічні межі роботи – доба реалізації нової економічної політики 1921-1939 рр.

Методика дослідження. Під час написання роботи були використані загальнонаукові методи, такі як аналіз та синтез. Але під час аналізування історичних джерел та наукової літератури не можна обійтися без історико-порівняльного метода, що допомагає чітко вирізняти особливості життя інтелігенції поміж інших верств населення, чи без критичного метода, бо досліджуючи радянський період проти волі маєш справу з заполітизованою інформацією. Також був використаний історико-типологічний метод задля виділення основних рис повсякденного життя інтелігенції у 1920-ті роки, та історико-системний метод, щоб з'єднати усі аспекти повсякдення в єдину систему. Метод описування дає можливість зв'язати в єдине ціле усі

розглянуті елементи роботи, конструюючи цілісну картину минулого. Завдяки використанню цього методу читач отримує історичні факти, які доповнені поясненнями і аналізом матеріалу.

Для вивчення теми та аналізу її залучені наступні джерела, як данні другого тому «Одеського мартиролога» [1]. У цьому тому опубліковані матеріали слідчих справ репресованих у 1920-ті роки. Усі документи є архівними матеріалами і тому мають велику цінність. Також міститься інформація щодо ставлення різних верств населення до заходів радянської влади у період НЕПу (зокрема інтелігенції).

Щоб зрозуміти як сприймалась інтелігенція радянською владою було опрацьовано статтю у 2-му виданні Великої Радянської Енциклопедії [8]. Опрацювання саме радянських джерел інформації також дає пояснення до осмислення заходів, що були заподіяні представникам інтелігенції. Також для порівняння була використана сучасна Енциклопедія історії України [15].

Також у якості джерел було застосовано збірник об'яв «Уся Одеса» за 1924, 1926, 1930 [5; 6; 7] задля порівняння та аналізування до тенденції збільшення, або зменшення місць відпочинку, або можливості проведення свого дозвілля для інтелігенції міста Одеси.

«Щоденники» [3] видатного українського вченого і державного діяча, академіка Сергія Олександровича Єфремова є безпосереднім джерелом інформації щодо вивчення повсякдення інтелігенції. Мемуари охоплюють складний для України історичний період, упродовж якого поряд з позитивними тенденціями культурно-національного відродження спостерігалися суперечливі прояви пристосування багатьох діячів української науки і культури до умов радянської дійсності.

Листування В. Короленка з А. Луначарським [4] подають вражаючі свідчення про дійсне ставлення більшовиків до українських інтелігентів, котрі сповідували альтернативні політичні погляди або були причетними до інших

партій, в минулому чи на сучасному етапі. Незважаючи на соціальні експерименти більшовиків, українське інтелігентське середовище повсякчас і повсюдно продукувало відверту незгоду або частіше приховане протистояння.

Вивчення проблеми з використанням нових методологічних підходів, властивих західній історичній науці, та широкої джерельної бази могло розпочатися тільки у добу незалежності України. Головним чином сучасна історіографія представлена актуальними працями, присвяченими становищу інтелігенції. Монографія О. А. Коляструк «Інтелігенція УРСР в 1920-ті роки: повсякденне життя» [26] особливо цінна тим, що присвячена історії життя інтелігенції, категорії населення, яка в радянській історіографії була обділена науковою увагою, а її життєпис ще й сьогодні перебуває на етапі створення.

Соціально-політичні характеристики інтелігенції дані в монографії Г. Касьянова «Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля» [20]. Автор висвітлив місце інтелігенції в тодішньому суспільно-політичному житті, наголосив на окремих соціально-політичних моментах діяльності інтелігенції в українізаційному процесі.

У спільній монографії В. Даниленка, Г. Касьянова та С. Кульчицького «Сталінізм на Україні в 20–30-ті роки» [14] проаналізовано український культурний процес 1920 – 1930-х рр., розкриті питання, пов'язані з пошуками шляхів розвитку національної культури, показано причини репресій проти української інтелігенції.

Двотомне видання під редакцією С. В. Кульчицького «Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.)» [39; 40] дає уявлення про повсякденне життя представників різних верств населення, зокрема інтелігенції, під час нової економічної політики.

Монографії В. Г. Лебедевої та Н. Б. Лебинової [33; 34] дають уявлення про загальні тенденції розвитку життя радянського міста на початку та впродовж 1920-х років.

Стаття Савченко В. [53] містить цікаві і потрібні факти про впровадження українізації в Одесі. Основуючись на архівних даних, показуються особливості впливу політики коренізації на культурне життя міста, і навіть приділяється увага тодішньої ситуації у Одеському інституті народної освіти.

Значне уявлення про життя наукової інтелігенції міста Одеси дає колективна монографія підготовки до 150-ти річчя Одеського національного університету імені І. І. Мечникова [42]. Показуючи процес реформування вищої освіти з приходом радянської влади на прикладі Одеського інституту народної освіти, відображуються зміни у матеріальному становищі професури, характер нових вимог до її праці та неминучі репресії.

Структура роботи. Дипломна робота спеціаліста складається зі вступу, трьох розділів та висновків. У першому розділі «Поняття «становище», «повсякдення» та «інтелігенція»: історіографія питання» розкривається саме поняття становища повсякденності з теоретико-методологічної точки зору, їх різниця між собою, що розуміється під поняття інтелігенція та роль проблематики у сьогоднішній історичній думці. Другий розділ «Офіційна політика радянської влади та щоденне життя української інтелігенції 1920-30-х рр.» присвячений висвітленню основних рис повсякденного життя інтелігенції та її ролі у політиці радянської влади 1920-30-х років в УСРР. Третій розділ «Інтелігентський прошарок" одеського суспільства 1920-30-х років: умови праці, дозвілля, матеріальне становище та репресії влади» саме детально показує повсякденні реалії життя інтелігенції на прикладі міста Одеси, умови праці, дозвілля, матеріальне становище та репресії влади проти її представників.

Загальн кількість використаних джерел та літератури: 7 джерел, 55 одиниць літератури.

відвідування клубу за інтересами постійно межувало з нав'язними громадськими роботами тощо. Постійні наклипи, та конфлікти у колективі стали частиною життя професури Одеси. Маючи проблеми з опаленням та водопостачанням на початку 1920-х років, інтелігенція перебувала під загрозою звільнення та ущільнення житла. У 1930-х роках інтелігенція мала пережити проблеми з продовольством, спричиненні Голодомором. Починаючи з другої половини 30-х років представники розумової праці перебували під загрозою репресій та найсуворішого ступеню покарання – розстрілу. У таких умовах весь час інтелігенція продовжувала намагання підтримувати культурний рівень міста, організовуючи читання, формуючи нові наукові класи у навчальних закладах тощо.

ВИСНОВКИ

В результаті опрацьованих джерел та літератури можна зробити наступні висновки.

Кожен період в історії має свої характерні риси, зумовлені політикою державної влади, напрямком розвитку країни чи певного регіону, також розвитком культури, що безпосередньо впливає і є складовою повсякденного життя населення, життя пересічної людини. Саме соціокультурний життєвий світ є безпосередньою умовою людської життєдіяльності. Через повсякдення людина соціалізувалася, засвоювала соціальні норми (у праці, дозвіллі, відпочинку, приватно-родинній сфері, побуті тощо). При вивченні радянського ладу, особливо на початкових стадіях формування, часто поза увагою залишається буденне життя людини, але саме дослідження змін у повсякденні населення може дати повну картину роботи тоталітарної машини, і зрозуміти

саме завдання, які перед собою ставила комуністична партія задля побудови світового соціалізму, а потім і комунізму.

Розглядаючи період нової економічної політики (НЕПу) на території УСРР, дослідники, як правило, приділяють увагу вивченню повсякденності селянства, як головного елемента збереження національних традицій та домінуючої верстви населення, чи побуту робітників, як головного, в промисловому сенсі, класу для більшовиків, на плечі якого лягала відповідальність за індустріалізацію країни. Тому інтелігенція, якій приділяли незначну роль у житті радянського суспільства, залишається мало дослідженою. Хоча саме інтелігенція формує суспільну свідомість та фокусує увагу на національно-культурних пріоритетах, і є рушієм культурного розвитку народу. Тому ставлення більшовиків до інтелігенції було настороженим, якщо не ворожим. Положення про диктатуру пролетаріату як необхідну форму державного устрою і жорсткий контроль над суспільством не передбачали особливого місця в новому порядку для інтелігенції, яка могла стати свідомою, опозиційною силою на шляху встановлення тоталітарного режиму.

На протязі 1920-х років проходять значні зміни у соціальному житті, а саме у релігії та освіті та у культурі загалом. Нова економічна політика, за час її реалізації 1921-1928 роки, сприймалась як певний етап лібералізації життя, як крок назад після тяжких років воєнного комунізму. Первини заходами (створення Всеукраїнського Комітету Сприяння Ученим (1921); видача декретів «Про поліпшення стану вчених, спеціалістів і заслужених працівників (1920) та «Про покращення побуту наукових працівників» (1921); політика коренізації (1923)) компартія нібито сприяла діяльності представників інтелігенції, і навіть підтримувала національно-культурні процеси, зумовлені політикою українізації. Але основні тенденції неминуче вели до тотальної радянізації українського населення та всеохоплюючій контроль правлячої партії.

Продовжуючи свою жорстку політику по відношенню до інтелігенції, комуністична партія у 1930-х роках мала на меті ще більше ущільнити представників інтелігенції у правах. Власними руками створивши на протязі двох десятиліть «нову» інтелігенцію, уряд починає у другій половині 1930-х років одним за одним знищувати інтелігенцію як прошарок. Але незважаючи на репресії, на «червоний терор» представники інтелігенції продовжували створювати нові твори, романи, картини, продовжували викладати у навчальних закладах, продовжували творити культурну історію.

На прикладі процесів, які відбувалися у місті Одесі у період НЕПу, були зроблені намагання окреслити основні риси повсякденного життя інтелігенції. Одним із визначальних чинників впливу компартійно-радянської влади на інтелігенцію було матеріальне забезпечення, яке суттєво позначалося на її повсякденні. Люди, які звикли до певного життєвого стандарту, часто змушені були голодувати. Спроба консолідації вчених та створення Будинків вчених на деякий час справді ставали культурним осередком міст. Але боротьба з інакодумцями та противниками радянської влади неминуче вело до втрат серед рядів освітян, письменників та інших представників інтелігенції. Про це свідчать данні по роботі Одеського Інституту Народної Осіти (ОІНО), чи загальні данні по репресованим, будь-то професор, лікар чи інженер, усі вони були звинуваченні у некомпетентності та контрреволюції. Так будучи звільненими і звинуваченими вони ставали «позбавленцями», тобто громадянами, позбавлених прав. Також реорганізація мережу вищої школи призвела до масового безробіття викладачів, соціальної незахищеності, матеріальної незабезпеченості на межі злиденного існування. Повсякденне прохарчування переважна більшість інтелігентів здобувала завдяки продажу колишніх статків та поодинокими заробітками, приватними уроками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Опубліковані джерела

Документи

1. Одесский мартиролог : Данные о репрессированных Одессы и Одесской обл. за годы советской власти. – Одесса, 1999. – Т. 2. – 799 с.
2. Малахов В. П. Одесса, 1920-1965: Люди... События... Факты... / В. П. Малахов, Б. А. Степаненко — О.: Наука и техника, 2008. — 504 с.

Мемуари та спогади

3. Єфремов С. О. Щоденники, 1923-1929 / С. О. Єфремов . – Київ : Газета "Рада", 1997. – 843 с.

Листування

4. Короленко В. Письма к Луначарскому / Владимир Короленко. – Париж, 1922. – 69 с.

Довідкові видання

5. Вся Одесса адресная и справочная книга на 1924 год. / Одесский Губком КП(Б)У. – Одеса: 1924. – 508 с.
6. Вся Одесса адресная и справочная книга на 1926 год. / Одесский Губком КП(Б)У. – Одеса: 1926. – 496 с.
7. Вся Одещина : адресна і довідкова книга. 1930. – Одеса : «Чорноморська Комуна», 1929. – 183 с.

ЛІТЕРАТУРА

8. Александров Р. Прогулка по литературной Одессе / Р. Александров. – Одесса : Весть, 1993 . – 252 с.
9. Бистра М. О. Українська радянська інтелігенція в 20-40-ті рр. ХХ ст.: еволюція образу у вітчизняній історіографії / М. О. Бистра, М. В. Кириченко // Література та культура Полісся. – Випуск 65. — Ніжин, 2011. – С.138-147.
10. Большая советская энциклопедия / гл. ред.: Б. А. Введенский. – М.: ОГИЗ РСФСР, 1953. – Изд. 2-е. – Т. 18.– 620 с.
11. Васильчук Г. Радянська інтелігенція: сучасні тлумачення та аксіологічні орієнтири / Г. Васильчук // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. - 2008. - Вип. 37. - С. 343-354.
12. Воробьев Н.Я. Всесоюзная перепись населения 1926 г. – М. : Союзоргучет, 1933. – 107 с.

13. Голод 1921-1923 і українська преса в Канаді / упор. Р. Сербин. – Торонто, 1995. – 700 с.
14. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки. / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. – К.: Либідь, 1991. – 344 с.
15. Енциклопедія історії України : в 5 т. / ред. В. А. Смолій. – К. : Наукова думка. – 2005. –Т. 3. – 672 с.
16. Єпик Л. І. Реалізація більшовицької мовної політики як чинник трансформації політичної свідомості інтелігенції України у 20-і рр. ХХ ст. / Лариса Єпик // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки. – 2013. – С. 122-132.
17. Єфіменко Г. Громадська робота як чинник повсякденного життя вчителя / Геннадій Єфіменко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр.. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – Вип. 15. – С. 108-131.
18. Зякун А. І. Українська інтелігенція: соціальний портрет крізь 20-30-ті роки ХХ ст. / А. І. Зякун // Сучасна картина світу: природа, суспільство, людина : зб. наук. праць / ДВНЗ "УАБС НБУ". – Суми, 2008. – С.152-161.
19. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля // Г. В. Касьянов // – К. : Глобус, 1992. – 176 с.
20. Кузьменко М. М. Науково-педагогічна інтелігенція УСРР 20–30-х рр. ХХ ст.: еволюція соціально-історичного типу : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра іст. наук / Кузьменко М. М. – Харків, 2005. – 32 с.
21. Козлова Н. Н. Социология повседневности: переоценка ценностей // Общественные науки и современность. – 1992. – № 3. – С. 47-56. – С. 53.
22. Коляструк О. А. Діяльність Всеукраїнського комітету сприяння вченим у 20-ті рр. ХХ ст. / Ольга Коляструк // Інтелігенція і влада. – 2008. – Вип. 13. – С. 97-111.
23. Коляструк О. А. До історії Одеського відділення ВУКСУ (за документами ЦДАВО України) / Ольга Коляструк // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К., 2005. – Вип. 9. – С. 156-182. 179-???

24. Коляструк О. До проблеми взаємин більшовицької влади з інтелігенцією у 1920-і рр. / Ольга Коляструк // Пробл. історії України: факти, судження, пошуки. – 2007. – Вип. 17. – С. 167-173. 170-
25. Коляструк О. А. До характеристики становища одеської інтелігенції у 20-і рр. ХХ ст. / Ольга Коляструк // Інтелігенція і влада. – 2006. – Вип. 8. – С. 118-127.
26. Коляструк О. А. Інтелігенція УСРР в 1920-ті роки: повсякденне життя / О. А. Коляструк. – Харків: Раритети України, 2010. – 362 с.
27. Коляструк О. А. Підтримка здоров'я та організація відпочинку інтелігенції УРСР у 1920-ті рр. / Ольга Коляструк // Проблеми історії України – факти, судження, пошуки. Міжвідом. зб. наук. праць. – К., 2007. – Вип. 16. – Ч.2. – С. 119-128. 120-121.
28. Коляструк О. А. Повсякденне життя інтелігенції УСРР у 1920-ті рр.: сучасний теоретико-методологічний та історіографічно-джерелознавчий дискурс: автореф. іст. наук: 07.00.06 / Ольга Анатоліївна Коляструк; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К., 2010. – 40 с.
29. Коляструк О. А. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці / Ольга Коляструк // УІЖ. – 2007. – № 1. – С. 174–184.
30. Коляструк О. А. Проблематика історії повсякденності в сучасній українській історіографії» / О. А. Коляструк, О. П. Коляструк // Матеріали Всеукр.наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14-15 трав. 2010 р. / упор.: Лукашевич О. М., Нагайко Т. Ю. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 23-33.
31. Косарик Д. «Плуг» / Д. Косарик // Литературная энциклопедия. – М., 1934. Т. 8. – С. 732-733.
32. Курьянович А. В. История повседневности: особенности подхода, цели и методы // История в XXI веке: историко-антропологический подход в преподавании и изучении истории человечества / Под общ. ред. В.В.Керова. – М.: Моск. обществ. науч. фонд, 2001. – 416 с.

33. Лебедева В. Г. Судьбы массовой культуры России. Вторая половина XIX - первая треть XX века / В. Г. Лебедева. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. – 356 с.
34. Лебина Н. Б. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии. 1920-1930 годы / Н. Б. Лебина. – СПб.: Журнал «Нева» – Издательско-торговый дом «Летний Саде, 1999. – 334 с.
35. Лізавенко Г. Становлення українського кінематографу в Одесі в першій половині 1920-х років (на матеріалах спогадів М.Капчинського) / Ганна Лізовенко, Володимир Повторак // Чорноморська минувшина. Записки Відділу історії козацтва на півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України: зб. наук. пр. – Одеса: СПД-ФО Бровкін О.В., 2014. – Вип.9. – С. 50-57.
36. Малова Е. Ю. Повседневность: сущность и предмет изучения в гуманитарних науках / Е.Ю. Малова // Современные наукоемкие технологии. – 2007. – Вип. 7. – С. 68-71.
37. Марчуков А. В. Украинское Национальное движение в УССР 1920-1930-е годы / А. В. Марчук. – М.: Наука, 2006. – 599 с.
38. Михайлуца М.І., Бурундукова А.В. Репресії в вузах та технікумах Одеси. 1937/1938 навчальний рік / М.І. Михайлуца, А.В. Бурундукова // Збірник наукових матеріалів Одеської краєзнавчої конференції. – Одеса, 1996. – С.88-101. 96-97.
39. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.) в 2 ч. / відп. ред. С. В. Кульчицький. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. – Ч 1. – 445 с.
40. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.) в 2 ч. / відп. ред. С. В. Кульчицький. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. – Ч 2. – 382 с.
41. Населення в містах України (за даними міського перепису 15 березня 1923р.) // Статистики України Серія І: Демографія. – Харків, 1925. – Т. 2. – Вип. 3. – №77. – С. 2-11

42. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова: історія та сучасність (1865–2015) / кол. авт.; гол. ред. І. М. Коваль ; Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : ОНУ, 2015. – 962 с.
43. Подгаецкий В.В. Города Украины в годы Непа (вариант клеометрического похода к анализу социальных структур) / В.В. Подгаецкий. – Днепропетровск, 1994. – 174 с.
44. Полетаев А. В. Микроистория и микроанализ / А. В. Полетаев, И. М. Савельев // Историк в поиске: микро- и макроподходы к изучению прошлого / Ред. Ю. Л. Бессмертный. – М.: ИВИ РАН, 1999. – с. 92–109.
45. Полонська-Василенко Н. Українська Академія Наук (Нарис історії) / Н. Полон-Василенко. – Мюнхен, 1955. – Ч.1: 1918-1930. – 148 с.
46. Посвітак О. А. Деякі аспекти повсякдення подільської інтелігенції в 20-х роках ХХ ст. / Олеся Посвітак // Гуманітарний журнал. – 2013. – № 3. – С. 41-48. С. 42
47. Посвітак О.А. Культурно-освітня і наукова інтелігенція Поділля у 20-30-х рр. ХХ ст.: взаємини з владою : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Олеся Анатоліївна Посвітак ; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2010. – 20 с.
48. Прилуцький В.І. Матеріально-побутові умови життя студентів Радянської України 1920-х рр. / Віктор Прилуцький // УІЖ. – 2008. – №3. – С.111-134.
49. Пушкина Н. Л. «История повседневности» и «История частной жизни»: содержание и соответствие понятий // Социальная история. Ежегодник. – М., 2004. – С. 91-120.
50. Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша / упор. Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. — Одеса: АТ «ПЛАСКЕ», 2010. — 800 с.
51. Роговин В. Луначарський о социалистическом образе жизни / Вадим Роговин //Социологические исследования. – 1975. – №4. – С. 159-170.
52. Романцов В. О. Населення України і його рідна мова за часів радянської влади та незалежності (ХХ - початок ХХІ століття) / В.О. Романцов. – Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2008. – 184 с.

53. Савченко В. Проблеми першої компанії українзації в Одесі 1923-1929 рр./ В. Савченко // Північний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах / Гол. ред. Савченко В. А. — Вип. 10. — Одеса, 2010. — С.75-87
54. Ткаченко В.В. Показові політичні процеси 20–х–початку 30–х років ХХ ст. та їх роль у винищенні української наукової інтелігенції. / Володимир Ткаченко // Гілея (Науковий вісник): Збірник наукових праць. – К., 2008. – Вип.18. – С. 37-55.
55. Удод О.А. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії / Олександр Удод // Краєзнавство. – 2010. – №3. – С. 6-9.
56. Українська Радянська Енциклопедія / ред. О. К. Антонов. – Київ, 1978. –Т. 2. – 607 с.
57. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы / Ш. Фицпатрик. – М., - 2008. – 336 с.
58. Цьомра Т. Сільська інтелігенція УСРР та її вплив на розвиток культури та продуктивних сил українського села в добу непу: Дисертація на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. – Черкаси, 2007. – 213 с.
59. Шановська О. А. Словникові дефініції терміну "інтелігенція": ретроспективний аналіз / О. А. Шановська // Інтелігенція і влада. – 2009. – Вип. 16. – С. 253-270.
60. Шаповал Ю. І. Сталінізм і Україна (Продовження) / Шаповал Ю. І. // Український історичний журнал. - 1991. - № 12. - С. 28-38.
61. Яновський Р. Г. Социальное развитие советской интеллигенции / В. Ф. Сбытов, Р. Г. Яновский, Ф. Р. Филипов. – М.: Наука, 1986. – 335 с.
62. Ярославський Єм. Про роль інтелігенції в СРСР / Єм. Ярославський. – К.: Держ. вид-во політ. літератури, 1939. – 39 с.